

ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Α. Μία ἀντίφασις παρὰ Θεόγνιδι ;

*Εἴη μοι πλουτοῦντι κακῶν ἀπάτερθε μεριμνέων
ζῶειν ἀβλαβέως μηδὲν ἔχοντι κακόν.*

1155

*Οὐκ ἔραμαι πλουτεῖν οὐδ' εὐχομαι, ἀλλὰ μοι εἴη
ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλίγων μηδὲν ἔχοντι κακόν¹.*

Εἰς τοὺς ἀνωτέρω στίχους τοῦ Θεόγνιδος συνυπάρχουν δύο θέματα : τὸ θέμα τῆς « εὐδαιμονίας »², γενικώτερον — ὑπὸ τὴν μορφήν, ὅφ' ἦν διατυπώνει αὐτὸ ὁ ποιητής —, καὶ τὸ θέμα τοῦ πλούτου, περὶ τοῦ ὁποίου συχνὰ γίνεται λόγος³ εἰς τὴν συλλογὴν, τὴν φέρουσιν τὸ ὄνομα τοῦ Θεόγνιδος. Τοῦτο εἶναι σαφές. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὅποιον ἐνδιαφέρει ἐνταῦθα, εἶναι ἡ ἐνότης τῶν δύο διστίχων, ἐν ᾗ ἀντιμετωπίζεται τὸ θέμα τοῦ πλούτου. Συγκεκριμένως : εὐρίσκεται τὸ πρῶτον δίστιχον εἰς συμφωνίαν, εἰς λογικὴν σχέσιν, μὲ τὸ δεύτερον δίστιχον ; Διότι ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται, ὅτι ὑφίσταται μία ἀντίφασις μεταξὺ τῶν.

1. Στοβ. 4, 39, 14. — Στίχοι 1155 κ.έ. : AP 10, 113 (ἀδέσποτον). — Περὶ τῆς ἐμμέσου παραδόσεως τῶν στίχων βλ. D. Young εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Θεόγνιδος (Lipsiae : Teubner 1961).

2. Πρβλ. καὶ τὴν παράδοσιν τῶν στίχων παρὰ Στοβαίῳ.

3. Βλ. λ.χ. 188. 596. 718. Σύγκρισις πλούτου καὶ πενίας : 525 κ.έ. 683 κ.έ. 751 κ.έ. 929. 1062. Ὁ πλοῦτος δὲν γνωρίζει κόρον : 227 κ.έ. ~ Σόλ. 1, 71 κ.έ. D. 596 κ.έ. Ὁ πλοῦτος καὶ ἡ σοφία ἀντικείμενα τῆς ἀπληστίας τῶν ἀνθρώπων : 1158. Συνδυασμός πλούτου καὶ ἡβης : 1122. Ἡ ἀρετὴ ἀνωτέρα τοῦ πλούτου : 315 κ.έ. ~ Σόλ. 4, 9 κ.έ. D. Ἀστατος ὁ πλοῦτος : 158. Ἡ προτίμησις τοῦ εὐσεβοῦς βίου, συνοδευμένου ἀπὸ ὀλίγα χρήματα, ἐναντι τοῦ « πλουτεῖν ἀδίκως » (145 κ.έ.) ἐνθυμίζει τὴν συγκριτικὴν διατύπωσιν τῶν ὑπὸ ἐρμηνείαν στίχων (1153 - 1156). Ἡ ἀντίληψις βεβαίως, ἡ ἐκφραζομένη διὰ τῶν στ. 145 κ.έ., ἔχει τὴν ἀφετηρίαν της εἰς τὴν διατύπωσιν τοῦ Ἡσιόδου, Ἐργα 320 (« χρήματα δ' οὐχ ἀρπακτά, θεόδοτα πολλὸν ἀμείνω »), καὶ εὐρίσκει τὴν σαφεστέραν ἐκφρασίαν της εἰς τὴν γνωστὴν ἐλεγίαν τοῦ Σόλωνος « εἰς ἑαυτόν », 1, 7 κ.έ. D : « χρήματα δ' ἱμείρω μὲν ἔχειν, ἀδίκως δὲ πεπᾶσθαι | οὐκ ἐθέλω », ἐνθα ἀκολουθεῖ καὶ ἡ αἰτιολογία.

Ὁ D. Young (εἰς τὴν μνημονευθεῖσαν ἔκδοσίν του) παρατηρεῖ: «1153-1156 alterum distichon alteri obloquitur». Ὁ ἀνωτέρω φιλόλογος διαπιστοῖ προφανῶς ἀντίφασιν εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἐνῶ εἰς τοὺς στίχους 1153-1154 ἐκφράζεται μιὰ εὐχὴ περὶ τοῦ «πλουτεῖν», εἰς τοὺς στίχους 1155-1156, ἀντιθέτως, τὸ ἀντικείμενον τῆς εὐχῆς αὐτῆς ἀποκρούεται κατηγορηματικῶς διὰ τῶν δύο ρημάτων τοῦ στίχου 1155. Τὸ σφάλμα ἔγκειται ἀπολύτως εἰς τὴν ἑρμηνείαν τῆς μετοχῆς «πλουτοῦντι», ὥς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω.

Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον φαίνεται ὅτι ἐννοεῖ τοὺς στίχους καὶ ὁ διαπρεπὴς φιλόλογος H. Fränkel¹, ὅταν μεταφράζῃ: «Reichtum wünsche ich mir und sorgenfrei möchte ich leben...»². Συνδέει δηλ. τὴν μετοχὴν «πλουτοῦντι» μὲ τὸ ἀπαρέμφατον «ζῶειν» καὶ ἀμφότερα τὰ ἀντιλαμβάνεται ὡς ἀντικείμενα τῆς ἐκφραζομένης εὐχῆς³.

Κατ' ἀρχὴν καὶ οἱ 4 στίχοι ἀποτελοῦν μίαν ἐνότητα. Τοῦτο εἶναι καὶ δι' ἄλλους λόγους λίαν πιθανόν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ τέλος τῶν πενταμέτρων εἶναι κοινόν («μηδὲν ἔχοντι κακόν»), ἀποτελεῖ δὲ ἐννοιολογικῶς τὸ βασικὸν στοιχεῖον τῆς γενικῆς εὐχῆς τοῦ ποιητοῦ, ἡ ὁποία καταλήγει, τρόπον τινά, εἰς τὴν διατύπωσιν αὐτὴν τῶν δύο πενταμέτρων.

Βεβαίως θὰ ἠδύνατο κανεῖς νὰ θεωρήσῃ τὸ δευτέρον δίστιχον ὡς μίαν «ἐπανόρθωσιν»⁴ τῆς ἐν τῷ πρώτῳ διστίχῳ ἐκφραζομένης εὐχῆς. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὅμως ἡ ἀπερίφραστος ἀπόκρουσις τοῦ «πλουτεῖν» — εἰς τὸ δευτέρον δίστιχον — διὰ τῆς διπλῆς ἀρνήσεως («οὐκ ἔραμαι... οὐδ' εὐχομαι») θὰ πρέπῃ νὰ ὀδηγῇ — διὰ τοῦ ἀντιθετικοῦ «ἀλλὰ» — εἰς μίαν ἀντίθετον εὐχήν: «ζῆν ἀπὸ τῶν ὀλίγων»⁵. Ἐπομένως ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς στίχους

1. Dichtung und Philosophie des frühen Griechentums, München 1962², σελ. 478.

2. Ἐπειτα συνεχίζει: «Auch das erscheint dem nächsten Sprecher zu anspruchsvoll, und er erwidert (1155)...» Ἡ διατύπωσις αὕτη τοῦ H. Fränkel εἰς δεικνύει, ὅτι καὶ οὗτος προσπαθεῖ νὰ ἐρμηνεύσῃ ἢ νὰ γεφυρώσῃ κατὰ τινὰ τρόπον τὴν «ἀντίφασιν».

3. Καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ ὁ J. Carrière εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Θεόγνιδος (Paris: Budé 1948): «Puisse-je vivre dans l'opulence, loin des pénibles soucis, et exempt de tous maux».

4. Πρβλ. λ.χ. A. Peretti, Theognide nella tradizione gnomologica, Pisa 1953, σελ. 203, σημ. 1.

5. Βεβαίως τὸ ἐπίγραμμα 26, 1 Pf. τοῦ Καλλιμάχου «Εἶχον ἀπὸ μικρῶν ὀλίγων βίον, οὔτε τι δεινὸν | βέζων οὐτ' ἀδικέων» (Mein., ἀδικῶν: AP) ἔχει καὶ μορφικὴν καὶ ἐννοιολογικὴν σχέσιν μὲ τοὺς στίχους τοῦ Θεόγνιδος. Ὑπάρχουν ὅμως χαρακτηριστικαὶ διαφοραί: Εἰς τὸν Θεόγνιν ὁ «ἀπὸ τῶν ὀλίγων» βίος παρίσταται ὡς εὐχὴ τοῦ ποιητοῦ, ὡς ἀντικείμενον ἐπιθυμίας, ἐνῶ εἰς τὸ ἐπ. τοῦ Καλλιμάχου ἐντίθεται ὡς γεγονός ἐκ τῶν ὑστέρων, ὡς παρουσίας μίᾳ μορφῆς βίου, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν χαρακτηρίζεται πληρέστερον ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς ἐπιδιώξεως ἢ μὴ. Τὸ δευτέρον μέρος ἐξ ἄλλου τοῦ στίχου τοῦ Θεόγνιδος ἐκφράζει τὸν ἐκτὸς παντὸς κακοῦ ἀντικείμενον.

1155-1156 θὰ πρέπει νὰ ἀπορρίπτη ἢ νὰ διορθῶνῃ τὴν μόλις ἐκφρασθεῖσαν ἀντίθετον γνώμην ἢ εὐχὴν. Τοιαύτη ἐρμηνεία, ὅμως, δύο συνεχόμενων διστίχων, τῶν ὁποίων ἡ συντακτικὴ δομὴ δὲν καθωρίσθη πλήρως καὶ ἀναντιρρήτως, οὔτε εὐπρόσδεκτος οὔτε ἐπιτρεπτὴ εἶναι.

Κατὰ τὴν γνώμην ἡμῶν, οὐδεμία ἀντίφασις ὑπάρχει εἰς τὴν διατύπωσιν τῶν δύο διστίχων. Ἡ κυρία ἔννοια τῶν στίχων 1153-1154 εἶναι: εἴθε νὰ ζῶ χωρὶς βλάβην καὶ κακόν, Ἡ αὐτὴ κατὰ βάσιν ἀντίληψις ἐνυπάρχει καὶ εἰς τοὺς στίχους 1155-1156. Εἰς τὸ πρῶτον δίστιχον, ὅμως, προστίθεται καὶ ἡ δυνατότης τοῦ «*πλουτεῖν*», τὸ ὅποιον εἰς τὸ δεύτερον δίστιχον ἀπορρίπτεται κατηγορηματικῶς. Ὁ πλοῦτος ὅμως εἶναι εὐκταῖος (στ. 1153-1154) μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, τὴν ἐκφραζομένην εἰς τὴν φράσιν «*κακῶν ἀπάτερθε μεριμνέων*»¹ (= μακρὰν κακῶν φροντίδων). Ἡ *μτχ.* δηλ. «*πλουτοῦντι*», ἡ ὁποία βεβαίως ἀναφέρεται εἰς τὴν *δικ.* «*μοι*» καὶ ἡ ὁποία τόσον πολὺ παρενοήθη, πρέπει νὰ ληφθῇ ὡς ὑποθετικὴ. Μετὰ τῆς φράσεως δὲ «*κακῶν - μεριμνέων*» περιέχει τὸν ὅρον, ὅφ' ὃν ὁ πλοῦτος εἶναι εὐκταῖος². Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο εἶναι δύσκολον, ἂν ὅχι ἀδύνατον, ὁ ποιητὴς ἐκφράζει εἰς τὸ δεύτερον δίστιχον τὴν γνώμην, ὅτι οὔτε ἐπιθυμεῖ οὔτε εὐχεται νὰ εἶναι πλούσιος, ἀλλὰ «*ζῇν ἀπὸ τῶν ὀλίγων μηδὲν ἔχοντι κακόν*».

Β. Δύο στίχοι τοῦ Ἰβύκου (ἀπ. 29 Page = 22 D).

Ὁ Πλούταρχος³ παραδίδει δύο στίχους τοῦ ποιητοῦ Ἰβύκου ὡς ἑξῆς: «*ἀλλ' οὐδὲν οὕτως τὸ νῦν ἀπολέλανκε τῆς κακομουνσίας ὡς ἡ δορχεις. Διὸ καὶ πέπονθεν ὁ φορηθεὶς Ἰβυκος ἐποίησε*

δέδοικα μὴ τι πὰρ⁴ θεοῖς

*ἀμβλακῶν τιμὰν πρὸς ἀνθρώπων ἀμείψω*⁵.

πον βίον, ὡς εὐκταῖαν κατάστασιν τοῦ ἀτόμου, ἐνῶ ὁ Καλλιμάχος τονίζει τὴν ἑλλειψιν τοῦ κακοῦ καὶ τῆς ἀδικίας (τὸ τελευταῖον δὲν ὑπάρχει παρὰ Θεόγγινδι) εἰς τὰς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων καὶ συγκεκριμένως — διὰ τῶν μεταβατικῶν ρημ. «*ῥέζων*» καὶ «*ἀδικέων*» — εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου ἔναντι τῶν συνανθρώπων του.

1. Παρομοία διατύψεις καὶ 766.

2. Τοῦτο φαίνεται σαφῶς, ἂν μετατρέψωμεν τὴν ὑποθετικὴν *μτχ.* εἰς ὑποθετικὴν πρότασιν.

3. Συμπος. προβλ. 9, 15, 2 (p. 748 c).

4. πὰρ Mehlhorn, παρὰ Πλούτ. Πλάτ. Σοῦδ. codd. — Εἰς τὸν δεύτερον στίχον παραδίδει ὁ Πλάτων (Φαῖδρ., βλ. σημ. 5) «*ἀμβλακῶν*» οἱ ἄλλοι: ἀπλ- ἢ ἀμπλ-.

5. Τοὺς στίχους ἀναφέρει ἡδη ὁ Πλάτων, Φαῖδρ. 242 cd: «*ἐμέ γὰρ ἔθραξε μέν τι καὶ πάλαί λέγοντα τὸν λόγον καὶ πως ἐδυσωποῦμένην κατ' Ἰβυκον, μὴ τι — ἀμείψω*». Πλείονας ἀρχαίας μαρτυρίας βλ. παρὰ E. Diehl, Anth. lyr. Graeca καὶ D. Page, Poetae melici Graeci (ἐν χωρίῳ).

Τὸ κέντρον βάρους τοῦ ἀποσπασματος εὐρίσκεται εἰς τὸ ρῆμα «δέδοικα», τὸ ὁποῖον ἐκφράζει τὸ «δέος» τοῦ ποιητοῦ¹, τὸ διατυπούμενον καὶ ἐπεξηγούμενον εἰς τὴν ἐπομένην, διὰ τοῦ «μή» εἰσαγομένην, πρότασιν. Ὁ φόβος αὐτὸς εὐρίσκει τὴν αἰτιολογίαν του εἰς τὴν σχέσιν, τὴν ὑφισταμένην μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων, καὶ καθορίζει τὰ ὅρια τῆς προσωπικῆς φιλοδοξίας καὶ τῆς ἐπιδοκιμασίας ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τοὺς στίχους αὐτοὺς, λοιπόν, τοῦ Ἰβύκου κυριαρχεῖ ὁ θεῖος φόβος². ὁ ποιητὴς δηλ. πρέπει νὰ δημιουργῇ μὲ κριτήριον τὴν θεῖαν ἐπιδοκιμασίαν.

Ὁ H. F r ä n k e l³ παρατηρεῖ: «In seiner eigenen Kunst aber wollte Ibykos lieber den Göttern als den Menschen gefallen; er sträubte sich dagegen, einem artistischen Effekt zuliebe unfromme Gedanken zu äussern». Τοῦτο εἶναι ὀρθὸν καὶ σαφές. Τὸ σπουδαῖον ὅμως εἶναι, ὅτι ὁ ποιητὴς οὐδόλως περιφρονεῖ τὴν ἐκ μέρους τῶν ἀνθρώπων προερχομένην τιμὴν. Ἀντιθέτως: ἐπιθυμεῖ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν ἀνθρώπων. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὅμως παρεμβάλλεται ὁ δεσμευτικὸς ὅρος: μόνον ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅτι δὲν διαπράττει ἀσέβειαν ἔναντι τῶν θεῶν, ἐπιτρέπεται νὰ δεχθῇ τις τὴν ἀνθρωπίνην τιμὴν καὶ ἀναγνώρισιν.

Ἡ ἀσέβεια διαπράττεται, ὅταν αἱ διὰ τῆς ποιήσεως ἐκφραζόμεναι σκέψεις περιέχουν «ἀσέβειαν» κατὰ τοῦ θεοῦ. Ἡ τέχνη, δηλαδή, πρέπει νὰ ὑπηρετῇ τὴν διατύπωσιν ἐκείνων τῶν διανοημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουν τὴν ὀρθὴν στάσιν τῶν ἀνθρώπων ἔναντι τῶν θεῶν. Τὸ ὅτι ἡ «ἁμαρτία» εἶναι τὸ καθοριστικὸν στοιχεῖον εἰς τὸ δίλημμα, πρὸ τοῦ ὁποῖου εὐρίσκεται ὁ ποιητὴς, καταφαίνεται καὶ ἐκ τῆς ὅλης ἐνότητος, εἰς ἣν χρησιμοποιεῖ ὁ Πλάτων τοὺς στίχους τοῦ Ἰβύκου. Μετὰ τὸν πρῶτον λόγον τοῦ Σωκράτους ἀκολουθοῦν οἱ στίχοι. Ὁ Σωκράτης ἀπήγγειλε μὲν ἕνα ὡραῖον λόγον καὶ ἐκέκρινε τὸν θανασμὸν καὶ τὴν ἐπιδοκιμασίαν τῶν ἀνθρώπων (ἐκπροσωπομένων ἐνταῦθα διὰ τοῦ Φαίδρου). Συγχρόνως ὅμως διέπραξε μίαν «ἁμαρτίαν», διότι ὁ λόγος ἦτο ἀσεβής⁴. Τὸ γεγονός ἐξ ἄλλου, ὅτι ἀμέσως κατόπιν ἀκολουθεῖ ἡ «παλινωδία» (κατὰ τὸ πρότυπον τοῦ Στησιχόρου, ὁ ὁποῖος

1. Πρβλ. καὶ Συνέσιον, ἐπιστ. 115 (PG 66. 1481 C) «οὐ γὰρ νεώτερόν ἐστι τὸ δέος, ἀλλὰ καὶ λίην ἀρχαῖον, τὸ μὴ τι περὶ θεῶν ἀμπλακῶν τιμὰν πρὸς ἀνθρώπων ἐφεύρω», ἐνθα in marg. τοῦ cod. Cud. ἀναφέρεται: «Ἰβύκου τινὸς παλαιοῦ».

2. Περὶ τοῦ θέματος τούτου, ἐξεταζομένου βεβαίως εἰς ἄλλην περιοχὴν, βλ. K. I. Βουρβέρη, Θεῖος φόβος ('Ἐπιστημ. Ἑπετ. Φιλολ. Σχολῆς Πανεπ. Ἀθηνῶν, 1953-1954), Ἀθῆναι 1954.

3. Ἐνθ' ἄν., σελ. 327 (πρβλ. καὶ σημ. 19).

4. Πρβλ. Πλάτ. Φαῖδρ. 242 c: «ὥς τι ἡμαρτηκότα εἰς τὸ θεῖον» καὶ κατωτέρω: «Σαφῶς οὖν ἤδη μαθάνω τὸ ἁμαρτημα» (πρβλ. καὶ 242 d: «ὅν δ' ἤσθημα τὸ ἁμαρτημα»). Ἡ φράσις αὕτη ἀκολουθεῖ ἀμέσως μετὰ τοὺς στίχους τοῦ Ἰβύκου!)

ὡσανύτως εἶχε διαπραΐξει διὰ τοῦ λόγου « ἁμαρτίαν »¹, ἀποδεικνύει, ὅτι εἰς τοὺς στίχους τοῦ Ἰβύκου τὸ κύριον θέμα εἶναι ἡ ἁμαρτία πρὸς τοὺς θεοὺς.

Ἡ φράσις «*πὰρ θεοῖς | ἄμβλακῶν*» περιέχει τὰ ὅρια, τὰ καθορίζοντα τὴν ἔξ ἀνθρώπων τιμὴν. Ὅταν ἀποκλεισθῇ ὁ κίνδυνος τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς ἁμαρτίας, τότε ἐπιτρέπεται ἡ «*τιμὰ πρὸς ἀνθρώπων*». Ὁ ποιητικὸς λόγος πρέπει νὰ εἶναι ἀρεστὸς πρῶτον εἰς τοὺς θεοὺς. Ἡ ἐπιδοκιμασία τῶν ἀνθρώπων τίθεται εἰς δευτέραν μοῖραν. Φυσικά, ἡ σκέψις αὕτη ἐκφράζει μίαν παλαιὰν γενικὴν ἀντίληψιν περὶ τῶν ποιητῶν, ὅτι δηλ. οὗτοι κατὰ βάσιν μεταδίδουν τοὺς λόγους τῶν θεῶν ἢ τῶν Μουσῶν καὶ εἶναι οἱ μεσάζοντες μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων². Διὰ τοῦτο ἀκριβῶς ὁ λόγος τοῦ ποιητοῦ ἀπευθύνεται κυρίως καὶ πρῶτον εἰς τὴν εὐμένειαν καὶ τὴν σφαιρὰν τῶν θεῶν³.

Γ. Δαφναῖος καὶ Βαυκίς.

Εἰς τὴν συλλογὴν τοῦ Werner Peek συμπεριλαμβάνεται καὶ ἓν ἐπιτύμβιον ἐπιγράμμα ἐκ Ρόδου (3ος-2ος αἰ. π.Χ.)⁴, τὸ ὁποῖον εἶναι ἤδη πρὸ πολλοῦ γνωστὸν⁵, ἔχον ὥς ἑξῆς:

Ἵρία καὶ στῆ[λ]αι, δακρύσατε καὶ με θανόντα
ἀγγέλλε[ιν]⁶ πᾶσιν τεσσαρακαιδεχέτη⁷

1. Ἡ « Παλινφθία » (βλ. Στσηιχόρου ἀπ. 15 Page = 11 D) εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐπανόρθωσις ἐνὸς ἡθικοῦ σφάλματος — διὰ τοῦ λόγου —, ἓνας «καθαρμός». Πρβλ. Πλάτ. Φαῖδρ. 243 a: «*ἔστι δὲ τοῖς ἀμαρτάνουσι περὶ μυθολογίαν καθαρμός ἀρχαῖος*». Περὶ τῆς Παλινφθίας τοῦ Στσηιχόρου βλ. J. V ü r t h e i m, Stesichoros' Fragmenta und Biographie, Leiden 1919, σελ. 58 κ.έ.

2. Βλ. γενικῶς H. M a e h l e r, Die Auffassung des Dichterberufs im frühen Griechentum bis zur Zeit Pindars (« Hypomnemata », Heft 3), Göttingen 1963 (ἔνθα καὶ βιβλιογραφία).

3. Πρβλ. λ.χ. Πίνδ. ἀπ. 81 (= Διθύρ. 2 Snell): «*τὸ δὲ μὴ Διὶ | φίλτερον σιγῶμι πάμπαν*», ἔνθα ὁ συγκριτικὸς «φίλτερον» ἀπαιτεῖ β' ὅρον συγκρίσεως (τὸ οὐσ. θὰ εἶναι οἱ ἄνθρωποι ἢ ὁ Γηρυνός. Βλ. τὰ ἀρχαῖα σχόλια ἐπ' αὐτοῦ, παρὰ Turyn, ἀπ. 88, σελ. 295).

4. Griechische Versinschriften (= GV), Berlin 1955, N° 1248. Βλ. καὶ T o ὡ α ὕ τ ο ὡ, Griechische Grabgedichte (= GG), Berlin/Darmstadt 1960, N° 171.

5. T h. R e i n a c h, REG 9, 1896, 424 κ.έ. — A. M a i u r i, Annuario d. R. Scuola Archeologica d. Atene (= ASAtene) 2, 1916, 151 κ.έ. (28). Τὸ κείμενον τῆς ἐπιγραφῆς παρὰ Maiuri (συμπληρώσεις-ἀναγνώσεις) εἶναι ἐν πολλοῖς — ἰδίᾳ ὁ 2ος στίχος — ἀπαράδεκτον. Βλ. καὶ B. Λ ε ο ν ᾱ ρ δ ο ν, Ἐφ. 1918, 195.

6. ἀγγέλλε[ω], Maiuri! Τὸ ἀπαρέμφατον εἰς χρῆσιν προστακτικῆς συχρόν. Περὶ τῆς ἐκφράσεως γενικῶς βλ. κατωτέρω.

7. Ἀσφαλῶς μία λέξις. Ὡς πρὸς τὴν δάσυνσιν τοῦ κ εἰς χ πρβλ. παράλληλα ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν, ὡς λ.χ. *δεχέτη, δωδεχέτη, πεντακαδεχέτη* κτλ. Βλ. K. Κ ό ν τ ο ν, Γλωσσικαὶ παρατηρήσεις, σελ. 338. Πρβλ. ὁμοῦς Καλλιμ. ἐπ. 19 P f. (= AP 7, 453):

5 *πέτρῳ κρᾶ[τ]α τυπέντα· κελαινοφαεῖ δ' ὑπὸ νυκ[τί]
 κεῖμαι, τὴν ὁλοὴν γαῖαν ἐφессάμενος,
 Δαφναῖος· λέξει δὲ καὶ ὡς θρεπτῆρες ἔθεντο
 σᾶμά μου· ἐν δ' Ἀίδῃ τραῦμα κακὸν φορέω.*

Ἡ ἐπιτύμβιος αὕτη ἐπιγραφή ἀναφέρεται εἰς τὸν νεαρὸν Δαφναῖον¹, ὁ ὁποῖος ἀπέθανε 14 ἐτῶν, κτυπηθεὶς ὑπὸ λίθου εἰς τὴν κεφαλὴν. Ἡ μνεία τῆς αἰτίας τοῦ θανάτου εἰς ἐπιτυμβίους ἐπιγραφὰς δὲν εἶναι σπανία. Ἦδη εἰς ἐπιγραφὰς τοῦ 6ου αἰῶνος συναντῶμεν μνείας περὶ τῆς αἰτίας τοῦ θανάτου, ὡς λ.χ. εἰς τὸ γνωστὸν μονόστιχον ἐκ Κορίνθου, GV 53². Ὁ τρόπος τοῦ θανάτου ἐπανεμφανίζεται ἐντονώτερον εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐπιγράμματος, τὸ ὁποῖον κλείεται μὲ τὴν διατύπωσιν «ἐν—φορέω». Ἀσφαλῶς ἡ τελευταία αὕτη ἔκφρασις πρέπει νὰ νοηθῇ πέρα τῆς ἀπλῆς μνείας ἣ ἐπαναλήψεως τῆς πληροφορίας περὶ τοῦ θανάτου. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον κυρίως τονίζεται ἐνταῦθα, εἶναι, ὅτι ὁ νεαρὸς Δαφναῖος καὶ εἰς τὸν Ἀίδην θὰ φέρῃ³ τραῦμα κακόν, ἐν τῇ ἐννοίᾳ, ὅτι τὸ ὑπὸ τοῦ λίθου προκληθὲν τραῦμα θὰ ἔχῃ τὰς κακὰς συνεπείας του καὶ μετὰ θάνατον, ἀφοῦ ὁ νεαρὸς Δαφναῖος καὶ εἰς τὸν Ἀίδην θὰ εἶναι ἐξωτερικῶς ἄσχημος. Τὸ κακόν⁴ τραῦμα θὰ παραμένῃ.

Εἰς τὸ ἐπίγραμμα ὁμιλεῖ ὁ νεκρὸς—συχνὸν θέμα τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν—, ἀπευθυνόμενος πρὸς τὰ ἄψυχα· τὰς στήλας (ἀσφαλῶς τῶν γειτονικῶν τάφων) καὶ τὰ μνημεῖα⁵. Τοιοῦτον εἶδους ἀποστροφῆς εἶναι βεβαίως γνωστὰ ἀπὸ τὰ παλαιότερα ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα, τὸ ἰδιαίτερον ὅμως

«δωδεκέτη» καὶ GV 556, 2 «δωδεκετῇ». Μὲ μνείαν τῆς αὐτῆς ἡλικίας ὡς εἰς τὴν ἐκ Ρόδου ἐπιγραφὴν, βλ. λ.χ. GV 1709, 2: «τεσσαρακαδεκέτης» καὶ GV 228, 3: «τεσσαρακαδεκέτει».

1. Τὸ ὄνομα γνωστὸν καὶ ἐξ ἄλλων ἐπιγραφῶν, λ.χ. SEG XI (1954) 1107, 24, XVI (1959) 664, XVIII (1962) 240, 7. Βλ. καὶ F. Bechtel, Die historischen Personennamen des Griechischen bis zur Kaiserzeit, Halle 1917 (ἀνατύπωσις Hildesheim 1964), σελ. 530.

2. Πρβλ. καὶ GV 73. 321. 548. 758 κ.ἀ.

3. Τὸ ρ. φορέω (= φέρω) εἶναι ὁμηρικόν, ἡ δὲ ἔκφρασις συγχή, ὡς λ.χ. Εὐ-ριπ. Ὀρ. 1487.

4. Ἡ λέξις «κακός» ἔχει ἐνταῦθα ἐνεργητικὴν-μεταβατικὴν σημασίαν, ὡς συχνὰ καὶ παρ' Ὀμήρῳ, δηλ. κακός = ὁ προξενῶν κακόν, ὀλέθριος κ.τ.δ. Τὸ ἐπίθετον ἀπαντᾷ ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ κυρίως μετὰ τῶν λέξεων δαίμων, θάνατος, νόσος κ.τ.λ. Πρβλ. λ.χ. παρομοίαν ἐκφρασιν B 723: «ἐλκεῖ... κακῶ» (περὶ τῆς νόσου τοῦ Φιλοκρίτου).

5. ἡρίον (= μνήμα, τάφος, τύμβος) εἶναι ὁμηρ. λέξις (Ψ 126), χρησιμοποιεῖται δὲ συχνὰ τόσον εἰς τὴν ποίησιν, ὅσον καὶ εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Πρβλ. λ.χ. Θεόκρ. 2, 13, Νικάνδρον ἀπ. 108, 2 (Gow-Scholfield), Ἀπολλωνίδαν AP 7, 150, 3. Βλ. καὶ ὅσα παρατηρεῖ ὁ Pfeiffer εἰς Καλλ. ἀπ. 262.

εἶναι, ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν ἀπευθύνεται πρὸς τὸν ὁδοιπόρον, ὡς συμβαίνει συνήθως¹, ἀλλὰ πρὸς τοὺς τάφους, δηλ. πρὸς τὸ μόνιμον πλεόν περιβάλλον του. Ἡ προτροπὴ ἐξ ἄλλου πρὸς θρῆνον («*θακρῦσατε*») εἶναι ἐπίσης ἐπανάληψις παλαιοῦ θέματος τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν². Ἡ ἔκφρασις «*ἀγγέλλε[ιν] πᾶσιν*» — γνωστὴ ἤδη ἀπὸ τὸ ἐπιτύμβιον εἰς τοὺς ἐν Θεομοπύλαις πεσόντας — ἐκφράζει ἀπολύτως τὸ πνεῦμα καὶ τὸν σκοπὸν τῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς καὶ τοῦ μνήματος, δηλ. τὴν διαιώνισιν τῆς μνήμης τοῦ νεκροῦ. Ἡ διατύπωσις ἐνθυμίζει ἐν τῶν παλαιότερων ἑλληνικῶν ἐπιγραμμάτων, τὸ ὥραϊον ἐπιτύμβιον ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Μίδου: «*ἀγγελέω παρισῦσιν*» (στ. 4)³.

Ποιητικὴν διατύπωσιν τῆς ἐν τῷ Ἄιδῃ κατοικίας τοῦ νεκροῦ εἰσάγει ὁ στ. 3 κ.έ., ἔνθα τονίζεται ἐντόνως τὸ σκότος τοῦ θανάτου. Ἡ διατύπωσις ἥδη παρ' Ἀριστοφάνει — ὡς ποιητικὸν ὅμως θέμα καὶ μόνον, εἰς ἄλλην ἐνόητα (Βάτρ. 1331): «*Νεκτὸς κελαινοφαῖς | ὄρφα*»⁴.

Παλαιὸν ποιητικὸν θέμα χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς τῆς ἐπιγραφῆς ὡσαύτως καὶ εἰς τὸν στ. 4 διὰ τοῦ ρημ. τύπου «*ἔφρεσσάμενος*»⁵, ἐκφράζοντος ἐναργῆ εἰκόνα τῆς ταφῆς τοῦ νεκροῦ ὑπὸ τὴν γῆν, τὴν ὁποίαν οὗτος ἐνδύεται ὡς ἐνδυμα. Ἡ εἰκὼν βεβαίως εἶναι παλαιὰ καὶ λίαν προσφιλεῖς εἰς τοὺς ποιητάς, αἱ δὲ ὁμηρικαὶ ἐκφράσεις, ὡς «*χρητὴ κατὰ γαῖα καλύπτει*»⁶, πρέπει νὰ ἀπετέλεσαν τὴν ἀφετηρίαν. Ὁ Ἀλκαῖος ὁ Μυτιληναῖος χρησιμοποιεῖ τὴν ἔκφρασιν: «*ἀλλ' ἢ θάνοντες γὰν ἐπιέμμενοι | κείσεσθ' (αι)*» (ἀπ. 129, 17 LP). Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ παρέλαβον εὐχαρίστως τὴν παραστατικὴν αὐτὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησαν ποικιλοτρόπως, συχνὰ μάλιστα διὰ τῆς προσθήκης καὶ ἐνὸς ἐπιθέτου, σχηματιζομένου ἐξ ὀνόματος τό-

1. Δ.χ. Peek GV 1225. Πρβλ. καὶ GV 634. 642 κ.έ. 882. 1290 κ.έ. (τὰ ἐπιγράμματα ἀρχίζουν μὲ χαιρετισμόν). 1304. 1307 κ.έ. κ.ά.

2. Π.χ. Peek GV 1223 κ.έ. 1226 κ.έ. 1231 κ.έ.

3. Peek GV 1171 = AP 7, 153. Περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ ἐπιγράμματος βλ. παρὰ Peek GV, ἔνθα καὶ βιβλιογραφία. Πρβλ. καὶ Θεοδωρίδαν AP 7, 497, 5: «*ἀγγελέω δὲ βροτοῖσιν*». Παράλληλα βλ. παρὰ W. Seelbach, Die Epigramme des Mnasalkes von Sikyon und des Theodoridas von Syrakus (Klassisch-Philologische Studien, Heft 28), Wiesbaden 1964, σελ. 95 κ.έ. — Ἡ διατύπωσις τῆς ἐπιγραφῆς (ἔνθα τὸ ρῆμα + αἰτ. + μυχ.) ἔχει ἀκριβὲς παράλληλον ἐν Σοφ. Ἥλ. 1452: *θανόντ' ἤγγειλαν!*

4. Περὶ τῶν στίχων τοῦ Ἀριστοφάνους βλ. L. Radermacher, Aristoph. Frösche (2^a ἔκδοσις ὑπὸ W. Kraus), Wien 1954, σελ. 326 (SB Österr. Ak. d. Wissensch., Phil.-Hist. Kl. 198/4).

5. Τοῦ ρ. *ἐπιέννυμι* (ὁμηρ.) = *ἐφέννυμι* (μεταγεν.).

6. Π.χ. Z 464 E 144. Πρβλ. Α. Δ. Skiadas, Homer im griechischen Epigramm (ἐκδ. Ἑλλ. Ἀνθρῶπ. Ἑταιρ. Σειρὰ Β': Μελέται καὶ ἔρευναι, ἀρ. 4), Ἀθήναι 1965, σελ. 7 κ.έ.

που τινός και αναφερομένου εις τὸ ἀντικείμενον τοῦ ῥήματος (λ.χ. γῆν, κόνιν κ.τ.τ.)¹.

Τέλος ἡ ἐπιγραφή διαιωνίζει, μαζί με τὸν νεκρόν, καὶ τοὺς γονεῖς αὐτοῦ («*θερεπτήρες*»)², οἱ ὁποῖοι κατεσκεύασαν τὸ «*σῆμα*» πρὸς τιμὴν τοῦ θανόντος υἱοῦ των. Καὶ αὐτὸ εἶναι συγχρόν θέμα τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν.

*
* *

Ὅπως βλέπομεν, τὸ ἐπίγραμμα στηρίζεται κατὰ βάσιν εἰς παραδεδομένα ποιητικὰ θέματα, ὡς ἐπιτύμβιος δὲ ἐπιγραφή διαφυλάττει τὸν παλαιὸν τύπον τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραφῶν, εἰς τὰς ὁποίας ὀνομάζεται ὁ νεκρός, ἀναφέρεται ἡ αἰτία τοῦ θανάτου, χαρακτηρίζεται ἡ ἐν τῷ ᾧ Αἰδη διαμονὴ καὶ μνημονεύονται οἱ κατασκευάσαντες τὸ μνῆμα. Ἐὰν ὅμως προσέξῃ κανεὶς τὸ ἐπίγραμμα ἀκριβέστερον, διαπιστώνει, ὅτι τοῦτο ἔχει ἐν ὀρίσμένον ποιητικὸν πρότυπον καὶ μάλιστα ἐκ τῆς περιοχῆς τῶν ἐπιτυμβίων ἐπιγραμμάτων. Τὸ πρότυπον εἶναι ἡ ποιήτρια Ἥριννα ἡ ὁποία — ἐκτός τοῦ ποιήματος «*Ηλακότης*», τὸ ὁποῖον ἦλθεν εἰς φῶς διὰ τῶν παπύρων — ἔγραψε δύο ὑπέροχα ποιήματα εἰς τὴν νέαν ἀποθανοῦσαν φίλην της Βαυκίδα (AP 7, 710 καὶ 712)³. Παραθέτομεν τὸ πρῶτον ἐπίγραμμα (AP 7, 710):

Στάλαι καὶ σειρήνες ἐμαὶ καὶ πένθιμε κρωσσεῖ,
ὅστις ἔχεις Ἀίδα τὰν ὀλίγαν σποδιάν,
τοῖς ἐμὸν ἐρχομένοισι παρ' ἡρίων εἶπατε χαιρεῖν,

1. Πρβλ. Αἰσχύλον (;) AP 7, 255, 3: «οἷποτε γνῶσις | ... Ὅσσαίαν ἀμφιέσαντο κόνιν», Πίνδ. Νεμ. 11, 16: «γὰν ἐπιεσσόμενος», Ἀπολλ. Ρόδ. 1, 691: «γαίαν ἐφέσσεσθαι», Θεοκρ. (Λεωνίδ. ;) ἐπ. 9, 4, 4 Gow (= AP 7, 660, 4): «ὀθνεῖαν (sc. πατρίδα = γῆν) ... ἐφεσσόμενος», Νικόμ. AP 7, 299, 4: «σῆμα ἐρατὰν πάτραν ... ἐφεσσόμενοι», Λεων. Ταρ. AP 7, 480, 4: «γῆν ἐπεννύμεθα», Μνασάκ. AP 7, 242, 2: «ὄνοφερὰν ἀμφεβάλοντο κόνιν», Ἡγήσιπ. AP 7, 446, 2: «Ἀργεῖαν γαίαν ἐφεσσόμενος», Ἀδαῖον AP 7, 238, 2: «Ἀἰγαίην κείμεν βῶλον ἐφεσσόμενος» κ.ἄ. Εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τῶν μ.Χ. χρόνων (1ος - 2ος αἰ.) ὑπάρχει: «γαίαν ἐφεσσόμενος» (Peek GV 2040, 34), ὁ δὲ Ἀγαθίας μετὰ τινος αἰῶνος ἐπαναλαμβάνει τὴν ἔκφρασιν (AP 7, 551, 4): «Βοσπορίην ξυνήν ἀμφεβάλοντο κόνιν». Εἰς τὸν πεζὸν λόγον ἀπαντᾷ ἡ διατύπωσις, ὡς ποιητικὸν δάνειον βεβαίως, λ.χ. Ξενοφ. Κύρ. Παιδ. 6, 4, 6: «γῆν ἐπιέσασθαι».

2. Ἡ λέξις σπανία. Ὁ Μελέαγρος, AP 12, 137, 5, χρησιμοποιεῖ τὴν λέξιν εἰς ἐντελῶς ἀποφωρον ἐνότητα καὶ μετ' ἄλλην σημασιολογικὴν ἀπόχρωσιν.

3. Περί τῆς Ἥρινης καὶ τῶν ποιημάτων αὐτῆς βλ. P. Maas, Hermes 69, 1934, 206 κ.ε., K. Latte, Erinna (Nachr. Akad. Gött., Phil.-Hist. Kl. 1953, Nr. 3, 79-94), F. Scheidweiler, Philol. 100, 1956, 40 κ.ε., D. N. Levin, Harvard Studies in Cl. Phil. 66, 1962, 193 κ.ε. Πρβλ. καὶ G. Luck, Mus. Helv. 11, 1954, 170 καὶ A. Skias, ἐνθ' ἄν., σελ. 133 κ.ε.

5. αἶτ' ἄστοι τελέθωντ' αἰθ' ἑτεροπτόλεις
 χῶτι με νόμφαν εἶσαν ἔχει τάφος, εἵπατε καὶ τό·
 χῶτι πατήρ μ' ἐκάλει Βανκίδα, χῶτι γένος
 Τηλία, ὡς εἰδῶντι καὶ ὅτι μοι ἅ συνεταιρίζ
 Ἕρινν' ἐν τύμφῳ γράμμ' ἐχάραξε τόδε.

Κοινὸν σημεῖον καὶ τοῦ ποιήματος τῆς Ἑρίνης καὶ τῆς ἐκ Ρόδου ἐπιγραφῆς εἶναι ὁ πρόωρος θάνατος νέου ἀνθρώπου¹. Τὸ ὄνομα τοῦ θανόντος, καὶ εἰς τὰ δύο ἐπιγράμματα, μνημονεύεται ὅχι εἰς τὴν ἀρχὴν — ὡς συνήθως —, ἀλλὰ πρὸς τὸ τέλος (στ. 5 : Δαφναῖος — στ. 6 : Βανκίδα). Ἡ ἰδιότυπος προσφώνησις τοῦ α' στίχου εἰς ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐπίδρασιν, τόσον ἀπὸ ἐπόψεως μορφῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ ἐπόψεως ἐσωτερικῆς, ποιητικῆς θεματολογίας :

Ἑπιγραφή· Ἑρία καὶ στήλαι ~ Ἑρίννα· Στάλαι καὶ σειρήνες (πρβλ. καὶ στ. 3 : «παρ' ἡρίον»). Ἡ παράκλησις ἐξ ἄλλου πρὸς τὰ ἄψυχα ἐπαναλαμβάνεται ἀργότερον, ὡς ὑπόμνησις, καὶ εἰς τὰ δύο ἐπιγράμματα :

Ἑπιγραφή· λέξει δὲ καὶ... ~ Ἑρίννα· εἵπατε καὶ τό, ἐνῶ ἡ ἀγγελία διὰ τοὺς παρερχομένους τὸν τάφον² εἶναι λίαν πιθανὸν νὰ ἀνάγεται εἰς τὸν παραδεδομένον τύπον τῆς ἐπιτυμβίου ἐπιγραφῆς, τῆς ἀπενθυνομένης πρὸς τὸν διαβάτην.

Τέλος, ἡ μνεῖα τῶν ἀγαπητῶν προσώπων, τὰ ὅποια ἡ κατεσκευάσαν τὸν τάφον ἡ ἔγραψαν τὴν ἐπιγραφὴν, εἰσάγεται καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις :

Ἑπιγραφή· καὶ ὡς θρεπτῆρες ἔθεντο ~ Ἑρίννα· καὶ ὅτι μοι ἅ συνεταιρίζ | Ἑρινν' ἐν τύμφῳ γράμμ' ἐχάραξε τόδε.

Οὕτως ἡ «ἐνεακαϊδεκέτις» ποιήτρια Ἑρίννα ἐκ Τήλου (ὅχι ἐκ Τήνου), ἡ ὅποια τόσον πολλὴ ἐγοήτευσε τοὺς μεταγενεστέρους³, εὗρεν ἓνα ἀκόμη μιμητὴν καὶ θαυμαστήν, τὸν (ἐκ Ρόδου;) ποιητὴν τοῦ ἐπιτυμβίου ἐπιγράμματος.

1. Ὑπάρχει πληθὺς ἐπιτυμβίων ἐπιγραμμάτων μὲ αὐτὸ τὸ θέμα.
 2. Ὡσαύτως κοινὴ : ἀγγέλλε[ιν] πᾶσιν ~ τοῖς ... ἐρχομένοισι ... εἵπατε.
 3. Ὁ Ἀσκληπιάδης ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὴν ἓν ἐπίγραμμα (AP 7, 11), εἰς τὸ ὅποιον χαρακτηρίζεται τὸ ἔργον τῆς «παρθενικᾶς ἐνεακαϊδεκέτης» ποιητρίδος ὡς «γλυκὴς... πόνος», ὃ δὲ Μελέαγρος εἰς τὸ προοίμιον τοῦ «Στεφάνου» του (AP 4, 1, 12) ὁμιλεῖ περὶ τῶν ποιημάτων τῆς Ἑρίνης ὡς ἐξῆς : «καὶ γλυκὴν Ἑρίνης παρθενόχρωτα κρόκον». Ἄλλαι κρίσεις περὶ αὐτῆς : AP 7, 12 (βλ. στ. 1 : «μελισσοτόκων ἑαρ ὕμνων», στ. 5 : «σὸς δ' ἐπέων, Ἑρίννα, καλὸς πόνος...»), AP 7, 13, 1 («ἐν ὕμνολοις μέλισσαν»), AP 9, 190 κ.ά.

τος εἰς Δαφναῖον. Ἡ ὁμοιότης τῶν δύο ποιημάτων εἶναι καταφανής· ἀλλὰ καὶ ἡ διαφορά εἶναι αἰσθητή. Ἡ ἐπιγραφή εἰς Δαφναῖον, παρ' ὅλην τὴν ἀμεσότητα τοῦ ὕφους, δημιουργεῖ ἀπόστασιν μὲ τὰς ποιητικὰς ἀπομιμήσεις καὶ τοὺς κοινοὺς τόπους. Τὸ ἐπίγραμμα εἰς Βαυκίδα εἶναι ἐν συγκινητικόν, τέλειον ἐπιτύμβιον ποίημα.

ΑΡΙΣΤΟΞΕΝΟΣ Δ. ΣΚΙΑΔΑΣ